

Holzbachová, Ivana

Lucien Febvre a teoretické základy historiografie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1983, vol. 32, iss. B30, pp. [37]-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106657>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVANA HOLZBACHOVÁ

**LUCIEN FEBVRE
A TEORETICKÉ ZÁKLADY
HISTORIOGRAFIE**

V roce 1929 založil L. Febvre spolu s M. Blochem historický časopis *Annales*, kolem něhož se postupně shromáždili vůdčí francouzští historikové. Půl století po vzniku časopisu je tzv. škola *Annales* historiografickým směrem, který významně ovlivnil historickou vědu na celém světě. Nebude proto nezajímavé prozkoumat názory jednoho z jejich zakladatelů na historiografii.

Febvřovo pojetí vědy a vědeckého poznání vychází stejně jako pojetí Blochovo ze základního faktu, jímž byla vědecká revoluce na přelomu 19. a 20. století, především změny ve fyzice spojené s Einsteinovou teorií relativity a změny v biologii, tj. objevy v oblasti mikrobiologie. Tyto objevy měly velký význam pro chápání některých základních vědeckých pojmů, jako jsou determinismus, kauzalita, zákon, fakt a konec konců i věda. Febvre tyto změny charakterizuje velice důrazně: „Pokus vysvětlit svět newtonovskou nebo racionální mechanikou skončil brutálním neúspěchem. Bylo potřeba nahradit staré teorie novými. Bylo třeba revidovat všechny pojmy, ze kterých jsme až dosud žili.“¹

Změny v přírodních vědách vedly k tomu, že se stále více ukazovala nedostatečnost naivního pozitivismu, který podceňoval roli teorie ve vědě a předpokládal prostou existenci faktů v přírodě, faktů, které má věda pouze „sbírat“. Febvre se obrátil právě proti tomuto ztotožnění jevu a vědeckého faktu. Uvědomil si, že vědu není možno chápat jako pouhý popis. Věda znamená především vysvětlení skutečnosti. Ale aby věda mohla vysvětlovat, potřebuje na jedné straně klást sama otázky a na druhé straně disponovat teorií, která jí nejenom umožní dané problémy vysvětlovat, ale která je také podmínkou jejich formulace. Podle Febvra je tato schopnost klást otázky pro vědu konstitutivní: Aby věda mohla existovat, musí si sama své otázky formulovat; nemůže se spokojovat pouze s tím, že se bude pokoušet odpovídat na otázky, které jí jsou kladeny z jiných oblastí poznání.²

¹ Febvre, L.: *Combats pour histoire*. (Dále už jen *Combats*.) Vyd. 2., Paris, A. Colin 1965. S. 29.

Důraz na význam otázky pro existenci vědy spojuje Febvra s Blochem. Také pro Blocha je správná formulace otázky pro vědu něčím nesmírně důležitým. Bloch ji spojuje s pojmem teorie a s pojmem vědecké hypotézy. Febvre klade důraz na problematiku vědeckého faktu, který chápe jako velmi složitou strukturu, kterou nelze v žádném případě nalézt hotovou v jevové oblasti skutečnosti. Velmi ostře kritizuje názor, že věda má pouze sbírat fakta, který připisuje pozitivistickým historikům. Jeho vlastní pojem faktu se podle Ju. N. Afanasjeva podobá pojmu „totální jev“, u M. Mausse, tj. vykazuje velmi složitou strukturu a odráží se v něm působení mnoha institucí.³

Vědecký fakt je tedy podle Febvra určitou myšlenkovou konstrukcí a jako takový předpokládá jak teoretické zpracování poznávané skutečnosti, tak výběr z materiálu, který má historik k dispozici. V souvislosti s historickým faktem Febvre vůbec zdůrazňuje moment výběru: je to jednak výběr náhodný daný skutečností, že se během doby nezachovaly všechny materiály k dané problematice, a dále výběr, který uskutečňuje historik sám. Už tyto skutečnosti zpochybňují objektivitu historického výzkumu. To si uvědomuje i Febvre, když konstatuje, že pokrok v historickém bádání se sice může objevit právě na poli faktů, tj. že během doby mohou historici disponovat více, rozmanitějšími a lépe ověřenými fakty, že se však na druhé straně mění s různými epochami představy o minulosti jako celek; tato druhá změna závisí na kvalitách ducha a intelektuálních metodách vlastních danému historickému období.⁴ Skutečnost, že Febvre při úvahách o výběru spojil konstatování o jeho nahodilosti na jedné straně s tím, že na straně druhé neuvažoval, jaká jsou kritéria výběru historika při konstrukci vědeckého faktu, vedla k tomu, že byl později kritizován za subjektivistický přístup ke skutečnosti. Afanasjev však správně poznamenává, že v situaci, v jaké Febvre tvořil a na jakou navazoval, byl jeho postup — přes všechny nedostatky — krokem vpřed.⁵

V souladu s nejasnostmi ve Febvrově pojetí vědeckého faktu je i jeho pojetí vědeckosti historie dvojznačné. Febvre reklamuje pro historiografii vědecké postupy. Stejně jako jiné vědy si musí klást problémy a formulovat hypotézy,⁶ stejně jako jiné vědy musí disponovat teorií, která je — a tento názor opět spojuje Febvra s Blochem — východiskem pro formulaci otázek.⁷ Pro tento rys jeho úvah o historiografii je charakteristický následující výrok, ve kterém Febvre jasně spojuje historii s ostatními — zvláště přírodními — vědami: „Každá teorie je přirozeně založena na postulátu, že příroda je vysvětlitelná. A člověk, předmět historie, je částí přírody. Je pro historika tím, čím je kámen pro mineraloga, zvíře pro biologa, hvězda pro astrofyzika: věc, která má být vysvětlena. Aby byla chápána. Tedy, aby se o ní přemýšlelo. Historik, který odmítá přemýšlet

² Febvre, L.: *La Terre et l'évolution humaine*. (Dále jen *La Terre*.) Paris, 1922. S. 68.

³ Afanasjev Ju. N.: *Istorizm protiv eklektiki*. Moskva 1900, s. 56.

⁴ Febvre, L.: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. (Dále jen *Rabelais*.) Paris, A. Michel 1968. S. 12.

⁵ Afanasjev, Ju. N.: cit. dílo, s. 58.

⁶ Febvre, L.: *Combats*, s. 22.

⁷ Tamtéž, s. 58—59.

o historickém faktu, historik, který požaduje, abychom se prostě a jednoduše faktům podřídili, jako by je nevytvořil, — jako by je nevybral předem a ve všech smyslech tohoto slova (a on je nemohl nevybrat) — je technický pomocník. Může být vynikající. Ale není to historik.“⁸

Febvre tedy spojuje noetický optimismus s potřebou teoretické sebe-reflexe. Ale tato vědecká sebereflexe jej vede k opatrnosti ve vysvětlování ve vědě, k opatrnosti, která — protože spíše než o rozvinutou teorii vědy na jedné straně a společnosti a jejího vývoje na straně druhé, je opřena o jistý „instinkt“ — míří přímo do slepé uličky pluralismu. Febvre píše, že je ochoten uvažovat i o odvážných vědeckých hypotézách, pokud jsou takové, že je je možno posuzovat vědecky,⁹ ale toto ujištění zůstává abstraktní: Febvre nikde neuvádí, kde jsou meze vědeckosti i přípustné „odvahy“ teorie nebo hypotézy. Tyto meze je nutné vypreparovat z jeho praktického historického díla — a tehdy se ukáže, že jsou značně úzké.

Explicitně Febvre odmítá pouze příliš široké filozofické teorie, přičemž termínu „filozofický“ dává pejorativní smysl. Zdá se ostatně, že právě ta Febvrova kniha, v níž se nejvíce zabýval problematikou velké teorie a determinismu, *La Terre et l'évolution humaine*, je charakteristická právě odmítáním velkých deterministických teorií. V kontextu této knihy je ovšem Febvrova nechuť k velké teorii oprávněná: Febvre tu v podstatě sleduje linii, která byla pro buržoazní vědu jeho doby obecná — odpor proti starším teoriím velkého dosahu, které byly dědictvím evolucionistické fáze pozitivismu a které znamenaly neúnosné zjednodušení především společenských a lidských skutečností. S takovým postupem se setkáváme nejenom u Febvra v historiografii, ale také v Boasově kulturní antropologii, stejná tendence byla u zrodu americké empirické sociologie. Všechny tyto příbuzné postupy však potkal podobný osud: dříve nebo později se ukázalo, že zanedbání teoretické stránky vědy vede k jejímu zahlcení konkrétními fakty, fakty, jimž chybí teoretické spojení a jež tato absence alespoň částečně zbavuje důvěryhodnosti a schopnosti osvětlit v dostatečné míře zkoumanou skutečnost. Ve Febvrově případě k tomuto vyvrcholení ještě nedošlo. Dochází k němu však z tzv. třetí periodě vývoje *Annales*, v níž se zdůrazňují a absolutizují prvky subjektivismu, které se objevily už v pracích jejich zakladatelů.

S podceněním velké teorie souvisí i Febvrův postoj k marxismu. Podle Afanasjeva se Bloch a Febvre seznámili s marxismem až v době, kdy už byl jejich světový názor hotový. Před tím znali pouze některé vulgarizace marxismu.¹⁰ Proto, ačkoli uznávali některé jeho kladné stránky — Febvre např. vysoko oceňuje marxistické pojetí ekonomické podmíněnosti — nemohli přijmout tento myšlenkový systém jako celek.

Ambivalentnost Febvrova pojetí historiografie se projevuje i v tom, jak Febvre hodnotí vědeckost této disciplíny. Zatímco na mnoha místech, především v *Combats pour l'histoire*, zdůrazňuje vědeckost postupů historiografie, můžeme u něj nalézt i místa, kde ji odmítá za vědu považovat.¹¹

⁸ Tamtéž, s. 116 (zdůraznil L. F.).

⁹ Febvre, L.: *La Terre*, s. 443–444.

¹⁰ Afanasjev, Ju. N.: cit. dílo, s. 71.

¹¹ Febvre, L.: *La Terre*, s. 38.

V těchto případech většinou vědu chápe jako tu oblast vědění, která je příliš „spoutána“ nějakou doktrínou, již se musí přísně držet. Na rozdíl od tohoto pojetí vědy má historiografie tu výhodu, že hledání a pochybování je v ní svobodnější.

Tento Febvrův názor zřejmě souvisí s jeho rozhodným odmítáním determinismu — přičemž pod pojmem „determinismus“ rozumí Febvre především mechanický determinismus, který skutečně deformuje historický výzkum. Febvre však tento druh determinismu považuje za jediné možné, a proto, pokud by měl ztotožňovat vědu s oblastí uplatnění přísně deterministických teorií, raději pro historiografii status vědy odmítne. To vyplývá i z jeho konstatování, že i v případě, že historiografie je vědou, není jejím posledním cílem stanovení zákonů, ale porozumění,¹² ne pravda a vědění, ale možné a chápání.¹³

Nalezení poznávacího cíle historiografie v oblasti odkrývání možného a pochopení člověka v tomto poli možností je vysvětlitelné na základě skutečnosti, že Febvre považoval svou disciplínu nikoli za pouze akademickou záležitost, ale za vysoce praktický obor výzkumu. Historiografie měla současnému člověku pomoci poznávat nejen minulost, ale měla mu pomoci i při poznávání přítomnosti. Důraz na tuto její roli byl posílen i Febvrovým přesvědčením, že evropská civilizace prodělává po druhé světové válce tak výraznou změnu, že je možno mluvit o jejím konci a nahrazení nějakou novou formou.¹⁴ Historiografie měla tedy modernímu člověku pomáhat orientovat se v tomto měnícím se světě. Na druhé straně byl Febvre, stejně jako Bloch, přesvědčen, že bez poznání přítomnosti, bez aktivní účasti na dnešním dění, nemá historik šanci poznávat minulost. A jestliže se přítomnost nutně jeví jako složitá síť závislostí, v nichž skutečně existují zárodky nejrůznějších možností, z nichž jen některé jsou uskutečňovány, nemá smysl předpokládat, že minulost má jiný charakter.

Z aktivního Blochova a Febvrova vztahu ke skutečnosti, podmíněného ostatně i tím, že prožili obě světové války (Bloch zahynul v době bojů o Francii 1944), vyplývá také fakt, že oba zdůrazňují význam lidské činnosti. Jestliže Bloch tuto činnost chápe spíše jako činnost kolektivní, vystupuje u Febvra často do popředí jednotlivec. Ale i Febvre si neustále uvědomuje, že člověka je možno poznat jen na základě poznání společnosti. Např. v monografii o Lutherovi označuje za hlavní problém dějin otázku vztahů mezi individuem a společenstvím, problém vztahů osobní iniciativy a sociální nutnosti.¹⁵

Jestliže tedy Febvre v *Combats pour l'histoire* píše, že předmětem historikova zkoumání je historické dílo, tj. takové procesy, které překračují lokální a někdy i národní prostor a vztahují se k vývoji civilizací,¹⁶ pak je nutné konstatovat, že vždy a ve všech případech jde o historické dílo člověka, který tím či oním způsobem využívá možnosti, které mu nabízí

¹² Febvre, L.: *Combats*, s. 116.

¹³ Febvre, L.: *Rabelais*, s. 29.

¹⁴ Febvre, L.: *Combats*, s. 35–36.

¹⁵ Febvre, L.: *Martin Luther. Religion als Schicksel*. (Dále jen *Martin Luther*.) Frankfurt am Main-Berlin-Wien, Ullstein 1976. S. 7.

¹⁶ Febvre, L.: *Combats*, s. 209–210.

daná přírodní a společenská skutečnost. V tomto ohledu Febvrovy názory ostře kontrastují s názory pozdějších přívrženců školy Annales, jako je např. F. Braudel anebo E. Le Roy Ladurie. Na rozdíl od převahy téměř nehybné historie přírodního prostředí v Braudelově Méditerrané i od historie bez lidí Le Roy Ladurieho vystupuje i v té Febvrově práci, která se zabývá podobnými problémy — *La Terre et l'évolution humaine* — do popředí člověk, jeho aktivita a iniciativa.

Pojem pochopení u Febvra je tedy dán především skutečností, že předmětem Febvrova výzkumu je člověk, respektive lidské kolektivy. Přitom je Febvre dalek toho chápat člověka jenom jako bytost jednající rozumově. Jeho cílem je postihnout jej v celé jeho psychické rozmanitosti.¹⁷ Svě téměř romantické zaujetí pro pochopení lidí v minulosti však Febvre zároveň kontroluje vědeckou opatrností. Odmítá jakýkoli pokus o pochopení minulých věků pomocí metody vcítění. Uvědomuje si, že rozdíl historických epoch se projevují nejen ve velkých odlišnostech obecně kulturních obzorů, ale i psychologického a emocionálního vybavení; metoda vcítění by tedy nutně vedla k anachronismu, jednomu z nejhorsších hříchů, jichž se může historik ve své disciplíně dopustit. Pochopení je tedy pro Febvra vždy racionálním pochopením, založeným na znalosti společensko-historických podmínek a mentality vlastní danému historickému období a dané společenské skupině.

Takové komplexní pojetí cílů historického výzkumu se však nutně vymykalo tradičnímu pojetí historiografie. Toho si je Febvre vědom, a proto také definuje svůj obor často v opozici proti starším definicím a charakteristikám. V tomto smyslu je také jeho pojetí historiografie předchůdcem globální historie Braudelovy. Febvre se především brání proto rozdělování historiografie na jednotlivé obory. V *Combats pour histoire* píše, že neexistuje sociální historie oddělená od ekonomické, ani ekonomická historie oddělená od sociální; existuje pouze historie vůbec, historie ve své jednotě. Tato historie se zabývá člověkem, ale ne abstraktním člověkem, nýbrž člověkem ve své společnosti a ve své historické době.¹⁸ Takto pojatá historie je ovšem podle Febvra daleko širší než byla historie v tradičním pojetí. Není už potřeba rekonstruovat jen politickou, právní, vojenskou a diplomatickou minulost lidí, ale celý jejich život, tj. celou jejich materiální a morální civilizaci, vývoj vědy, umění, náboženství, techniky, jejich styků, jejich třídních a sociálních seskupení.¹⁹ Už toto pojetí znamená značné rozšíření předmětu historiografie. A k tomu ještě přistupují výslovné Febvrovy plány na vytvoření historie mentalit v *Amour sacré*, *amour profane* nebo v *Combats pour histoire*, kde plánuje velký kolektivní výzkum lidských citů, historii lásky, smrti, soucitu, krutosti, radosti.²⁰

Pro tento rozšířený předmět historiografie už Febvrovi pochopitelně nestačí starší metody, se kterými se spokojovala tradiční historická věda. „Metoda je dcerou, jako vždycky, cíle, který sledujeme.“²¹ Toto odmítnutí

¹⁷ Febvre, L.: *Amour sacré, amour profane. Autour de l'Héptameron*. (Dále jen *Amour*.) Paris, Gallimard 1971. S. 355–356.

¹⁸ Febvre, L.: *Combats*, s. 19–21.

¹⁹ Febvre, L.: *La Terre*, s. 67–68.

²⁰ Febvre, L.: *Combats*, s. 235–236.

²¹ Febvre, L.: *Amour*, s. 134.

přísného určování metod odpovídá v mnohém Febvrovým názorům na nekonstituovanost historické vědy. Přitom však musí být i při této relativní metodologické volnosti zachovány určité zásady, které jsou pro Febvra zároveň zásadami vědeckosti: „Vysvětlit, ale nikdy ne ospravedlnit . . . Zavést do vysvětlení ne finalistický pojem dosaženého bodu, ale pojem následných a různé charakterizovaných stadií.“²² „Neuzavírat se do země, kterou studujeme. Zkoumat ji ve vztahu k sousedním souborům, které se během staletí stále mění . . .“²³

Nové metody, které Febvre přejímá, nejsou v protikladu s metodami staršími, ale pouze je doplňují a omezují jejich absolutní platnost. To se týká jak omezení významu písemných pramenů ve prospěch hmotných památek v nejširším slova smyslu — lidských sídel, krajin a věcí —, tak návrhu dalekosáhlé spolupráce s jinými společenskými vědami. Tato spolupráce ostatně neměla být zcela jednostranná: historie neměla od společenských věd jen brát, ale měla také dávat. Např. v *Combas pour histoire* kritizuje Febvre současný stav dějin filozofie a požaduje, aby se dějiny filozofie spojily s historiografií jako takovou, aby se nezabývaly pouze filiací filozofických idejí, ale dějinami myšlení vůbec a aby se naučily změny v lidském myšlení vysvětlovat.²⁴ Febvre se dále odvolává na možnou spolupráci s lingvistikou a etnologií. Největší možnosti spolupráce se však nabízejí v souvislosti se sociologií (chápanou v Durkheimově duchu), se zeměpisem a psychologií. V oblasti zeměpisu přilákala Febvrovu pozornost především antropogeografie, kterou se obsáhle zabýval v práci *La terre et l'évolution humaine*. Chápe ji jako znovuoživenou historii obohacenou novými metodami.²⁵ Zájem o psychologii je u Febvra do značné míry motivován jeho plánem historie mentalit. Při jejím vytváření měla být psychologie neocenitelným pomocníkem. Vedle toho měla psychologie pomáhat historikům při obraně proti pronikání anachronismů do historického myšlení. Tyto úkoly však psychologie mohla podle Febvra názoru plnit pouze ve spolupráci s historií a s dalšími výše uvedenými obory. Spolupráce společenských věd a historie byla tedy podle Febvra nezbytnou podmínkou pro dosažení jeho hlavního cíle: rekonstrukce celého fyzického, intelektuálního a morálního světa člověka v jeho neustálých proměnách.²⁶

V našem stručném rozboru Febvrova přístupu k minulosti i k vědě o ní jsme se zatím dotkli mnoha problémů, které by stály za hlubší rozbor. Domnívám se, že mezi nejdůležitější z nich patří Febvrova zása-

²² Febvre, L.: *La Terre*, s. 371.

²³ Tamtéž, s. 372.

²⁴ Febvre, L.: *Combats*, s. 276 a násl.

²⁵ Febvre, L.: *La Terre*, s. 428.

²⁶ V souvislosti s Febvrovými metodologickými úvahami a zejména v souvislosti s pozdějším vývojem školy *Annales* je třeba zmínit se i o problému kvantifikace. Na tento problém Febvre poměrně často naráží ve svých předválečných dílech, kde se ovšem objevuje především jako stesk na nedostatečnou statistickou zpracovanost historického materiálu, případně na to, že některé materiály nelze statisticky zpracovat. Kvantitativní zpracování historického materiálu bylo tedy pro Febvra spíše úkolem, úkolem, který vyřešila až další generace *Annales*, mj. také v souvislosti s nasazením počítačů.

da konkrétnosti historického výzkumu tak, jak se jeví především v souvislosti s jeho pojetím člověka a problémem anachronismu a jeho polemika s přísným determinismem, která souvisí s důrazem na roli psychického ve vývoji společnosti. Těmito problémy se budeme zabývat v následujících částech této stati.

Konkrétnost historického výzkumu neznamená u Febvra omezit se na jedinečné, jak tomu bylo např. u německých idiografů. Konkrétnost u Febvra znamená respektování mnohostranných vlivů a závislostí, z jejichž spleti se teprve vynořuje mnohotvárná historická skutečnost a z jejichž vzájemného působení je možné tuto skutečnost vysvětlit. Kromě toho znamená u Febvra konkrétnost také respektování historického vývoje, skutečnosti, že to, co můžeme říci o člověku a jeho společnosti v jedné historické epoše většinou neplatí o člověku a společnosti v epoše jiné.

Febvre tedy vychází z nekonečné různorodosti jak přírodní, tak společenské skutečnosti. Tato, obrazně řečeno, smyslová konkrétnost má být podle jeho názoru nejprve rozložena a prozkoumána analytickými metodami a teprve potom opět syntetizována. Jen teoretická syntéza může nalézt ve skutečnosti jednotu. Takto chápaná jednotu je tedy podle Febvra výsledkem vědeckého poznání. Febvrova kritika „filozofie“ se zaměřuje právě na to, že podle jeho názoru „filozofie“ nejprve postuluje abstraktní předpoklad jednoty a pak se mu pokouší přizpůsobit výklad skutečnosti. Výsledkem takového postupu je v případě poznání společnosti přesně to ochuzení a zjednodušení, proti kterému se Febvre výslovně staví svým požadavkem komplexní rekonstrukce minulého života, života, který je podle něj výsledkem mnohostranného působení hlubokých příčin konfliktů i spolupráce celé série vlivů, vášní a zájmů.²⁷

Tomuto pojetí společenské a historické skutečnosti odpovídá i Febvrovo pojetí člověka. Febvre na mnoha místech polemizuje proti abstraktnímu pojetí člověka, které dělá z člověka jakousi metafyzickou entitu, ze které by měla být vysvětlována historická skutečnost, respektive, která je více či méně pasivním objektem působení přírodních a společenských vlivů. Febvrovi je jasné, že takto pojatý člověk neodpovídá společenské skutečnosti a že na tomto základě není možné pochopit ani společnost, ani dějiny a konec konců ani člověka samého.

Člověk, to je pro Febvra člověk ve společnosti, tvor společenský, který je určen nebo alespoň omezen skupinou, do níž patří, jejími tradicemi, názory, zvyky a potřebami, ale který zároveň může jednat, projevat iniciativu a konec konců tvůrčím způsobem ovlivňovat dějiny právě proto, že není izolovaným jednotlivcem, ale členem širšího kolektivu.

Toto pojetí člověka se u Febvra neprojevuje jen v jeho čistě historických pracích. Velice výrazně vystupuje do popředí v práci, která navazuje na starší známou problematiku vztahu člověka a zeměpisného prostředí, v práci *La Terre et l'évolution humaine*. Právě zde Febvre výslovně polemizuje proti staršímu abstraktnímu pojetí člověka, člověka, který se stal, právě díky své abstraktnosti, hříčkou zeměpisného prostředí. To je jádro jeho kritiky Montesquieua i jeho polemiky proti Ratzelovi, kterého

²⁷ Febvre, L.: *Philippe II et la Franche-Comté*. (Dále jen *Franche-Comté*.) Paris, Flammarion 1970. S. 7.

si jinak velmi váží jako zakladatele antropogeografie. „Člověk je jen abstrakce; ve skutečnosti pro geografa stejně jako pro sociologa existují jen lidské společnosti a ne izolované lidské bytosti.“²⁸ Takto chápaný člověk zůstává integrální součástí zeměpisného obrazu světa. Je součástí přírody, ale už ne „přirozenou bytostí“ ve smyslu osvícenských generalizací nebo pozdějšího naturalismu. Problém antropogeografie je definován jako problém vztahu lidských společností k zeměpisnému prostředí, přičemž zeměpisné prostředí se chápe jako něco, co nejenom jednostranně člověka určuje, ale co je také člověkem, tj. společností určováno. Tento posun v definici problému umožnil Febvrovi také posun v jeho řešení: „Člověk, jeho díla, materiální stopy, které jeho úsilí zanechává na zemi, nepřestává být integrální součástí zeměpisného obrazu světa... Pouze tu hraje roli příčiny, a ne následku.“²⁹

Stejně jako v souvislosti s přírodním prostředím nechce se Febvre ani při zkoumání dějin spokojit s pojetím člověka jako jednotlivce izolovaného od svých současníků. Např. v knize o Rabelaisovi mu jde především o myšlení a citění lidí 16. století: Abychom mohli Rabelaisovi a událostem kolem Gargantuy a Pantagruela porozumět, nemůžeme se ptát po tom, co říká Rabelaisovo dílo nám dnes, ale co říkalo jeho současníkům v 16. století.³⁰

Jestliže v *La Terre et l'évolution humaine* vystupoval do popředí — i když ne vždycky — především vztah lidských společností a jejich zeměpisných podmínek, ve Febvrových ostatních historických pracích se setkáváme mj. s problémem vztahu jednotlivce a jeho společnosti. To je druhá stránka konkretizace pojmu člověka bez níž není možné pochopit jeho roli v dějinách. Už na začátku tohoto článku jsem psala o tom, že Febvre považuje za předmět historie historické dílo, velké, někdy až civilizační procesy. Febvre si klade otázku, jaký je vztah lidí k těmto procesům, kdo je jejich tvůrcem. Nepopírá roli velké osobnosti, ale zároveň konstatuje, že její činnost je podmíněna spoluprací skupiny, která její dílo přijímá. Kromě toho, každá osobnost žije obklopena společenským okolím a je jím ovlivňována — především prostřednictvím řeči. Jedinec je tedy tím, čím mu umožňuje být jeho epocha a jeho společenské prostředí.³¹

Konkretizací těchto tvrzení jsou ve Febvrově díle ty knihy, které se zabývají osudy jednotlivců nebo jejich děl: monografie o Lutherovi, Markétě Navarrské a Rabelaisovi. Zejména práce o Lutherovi je prochnuta snahou vyřešit otázku vztahu jedince a možností — a mezi — jeho činností v dané době. I když Febvre tvrdí, že na rozdíl od teologického pojetí mu nejde o Lutherovo učení, ale o Luthera jako člověka, je pro něj člověk — Luther určen především jako Němec v Německu 16. století se všemi historickými důsledky, které z toho vyplývají. „Stojí za to se ptát, nakolik lze z pozorného zkoumání politické a morální situace Německa oné doby usuzovat na takové dobrodružství, jeho naděje na úspěch a přeži-

²⁸ Febvre, L.: *La Terre*, s. 41.

²⁹ Tamtéž, s. 434.

³⁰ Febvre, L.: *Rabelais*, s. 16–17.

³¹ Febvre, L.: *Combats*, s. 209–210.

³² Febvre, L.: *Martin Luther*, s. 31.

tí.³² Febvre zkoumá především problém, jak a nakolik byly Lutherovy myšlenky přijímány masou lidí, jaké byly společenské podmínky Lutherova působení i modifikací jeho učení ve vědomí jednotlivých součástí tehdejší německé společnosti: „Ne Luther a Melancthon. Ale Luther a lidé jeho doby, skupina ovlivněná individuem, individuální myšlení, které je nahrazeno kolektivním myšlenkovým procesem.“³³

Historie pro Febvra tedy není dílem jedinců, nýbrž dílem jedinců a skupin. Historická osobnost se vyvíjí ve skupině a díky jejímu působení. V určité době se od ní oddělí a ukáže nové cesty. Ale aby mohla své dílo dokončit, musí se do skupiny opět vtělit.³⁴ Febvre sice poněkud problematizuje tento názor tím, že si klade otázku, jak a nakolik lze jedince vysvětlit pouze prostřednictvím vlivů, tedy, mohli bychom říci otázku obecného a individuálního, otázku jedinečnosti člověka jako osobnosti. Chápe však člověka konec konců především jako reprezentanta své společenské skupiny a doby. Toto pojetí vystupuje do popředí i ve Febvrově disertační práci Philippe II et la Franche-Comté, která byla také jako jediná z jeho knih výslovně pochopena jako historie třídního konfliktu mezi měšťanstvem a šlechtou. Tato Febvrova práce patří do značné míry ještě do oblasti tradiční politické historie včetně popisu jednotlivých historických osobností a událostí. Ale: „Pod jménem Granvellovým, Renardovým, Markéty Parmské a Viléma Oranžského se jasně ukazuje neredukovatelná opozice společenských zájmů a nesmiřitelných politických systémů.“³⁵

Pojem třídy se u Febvra objevuje také v knize o Lutherovi. Ale je třeba konstatovat, že tento pojem není ani v jednom z případů příliš jasný. Febvre se zejména v práci o Franche-Comté zabývá charakteristikou měšťanstva a šlechty jako třídy. Tato charakteristika je jak ekonomická — v pojmech způsobů získávání a utrácení majetku, v pojmech bohatství a chudoby — tak psychologická a kulturní — srovnávání životního způsobu obou společenských skupin. V knize o Lutherovi je pojetí třídy daleko nejjasnější: Febvre podává výčet „tříd“: knížata, rytíři, obchodníci, sedláci, přičemž tvrdí, že se od sebe odlišují životními formami, zvyky a myšlenkami.³⁶ Jestliže se tedy Febvre pokoušel — a dodejme, že často úspěšně — o konkretizaci pojetí člověka ve společnosti pomocí jeho zapojení do společenských skupin, byla naděje na úspěch těchto pokusů značně omezena skutečností, že neměl k dispozici dostatečně přesný pojmový aparát a konec konců ani s ním související teorii, které by mu pomohly proniknout hlouběji do vztahů, které jsou v jeho díle jen naznačeny.

Druhou stránkou Febvrova pojetí konkrétnosti je jeho strach před anachronismem. Anachronismus znamená historikovo selhání v jeho nejvlastnější oblasti: tím, že imputuje studované době způsoby myšlení a citění, které jí nejsou vlastní, neplní historik svůj úkol, který Febvre definoval jako pochopení daných procesů.

Polemika proti anachronismu proniká zejména Febvrovou monografií

³² Tamtéž, s. 174.

³⁴ Febvre, L.: *Combats*, s. 82.

³⁵ Febvre, L.: *Franche-Comté*, s. 261.

³⁶ Febvre, L.: *Martin Luther*, s. 42.

o historických osobnostech, ale je obsažena i v *La Terre et l'évolution humaine*; neustále se s ní setkáváme i na stránkách *Annales*, ve Febvrových recenzích různých historických prací. Je založena jak na pojmu celkových souvislostí životního způsobu, tak — a to především — na pojmu mentální výbavy. Mentální výbavu bychom u Febvra mohli charakterizovat jako soubor celkového psychického vybavení člověka, tj. nejenom jeho znalosti a rozumové postupy, ale také temperament a citění, to všechno podmíněno obecnou společensko-kulturní situací a životním způsobem v nejširším slova smyslu. Febvre např. mnohokrát opakuje — v souvislosti s popisem mentality člověka 16. století — že jeho povahová nevyrovnanost byla způsobena kontrasty světla a tmy, tepla a zimy, ve kterých tento člověk žil a které Febvre srovnává s odlišnými životními podmínkami člověka století našeho (elektrické osvětlení ulic a bytů, dokonalejší systém vytápění).

Febvre vychází z názoru, že každá civilizace má své mentální vybavení, které svým potomkům nepředává bezezměn a které se navíc mění i během vývoje jedné a téže civilizace. Tyto změny, deformace i pokrok má historik znát.³⁷

Jestliže Febvrovým cílem je rekonstrukce minulých historických procesů a osobností, má to být rekonstrukce, která je revelantní právě pro studovanou dobu. V souvislosti s monografií o Markétě Navarrské píše Febvre o potřebě rekonstruovat osobnost této královny a dodává: „Člověk 16. století musí být pochopitelný ne ve vztahu nám, ale ve vztahu ke svým současníkům.“³⁸ Stejným způsobem klade otázku i případě Rabelaisova románu o Gargantuovi a Pantagruelovi nebo v případě působení Lutherových názorů v Německu. Rekonstrukce se tedy netýká jenom celistvosti historické osobnosti, ale spíše celistvosti myšlení a citění v dané době. Osobnost jako taková, se svými individuálními zvláštnostmi, dokonce trochu ustupuje do pozadí před úkolem učinit pochopitelnými obecné rysy duchovního a citového života charakterizující dané období: způsoby myšlení, chápání, chtění, lásky, nenávisti apod. Proto může Febvre v souvislosti s problémem anachronismu rozebírat také problém křesťanství, resp. problém jeho dobového koloritu³⁹ nebo pojem morálky v souvislosti s ním napsal, že se jedná „o problém psychologie ne už individuální, ale kolektivní. Ne už současné, ale historické. Problém, který nelze vyřešit slůvkem ‚pokrytectví‘ mezi dvěma pokrčenými rameny.“⁴⁰

Podobným způsobem polemizuje Febvre proti pokusům vykládat život primitivních národů pouze pomocí pojmů, kterými uvažujeme o podmínkách naší existence my: „Výnosy, pojem ekonomy a obchodníka, ne člověka vůbec; úrodnost, plodnost: pojem především botanického řádu. Dávat jim lidský smysl, neznamená to riskovat těžký omyl?“⁴¹

Už zde narážíme na problém, který si zřejmě Febvre nepoložil, nebo který se mu zdál v zápalu boje proti anachronickému výkladu dějin ne-

³⁷ Febvre, L.: *Rabelais*, s. 141–142.

³⁸ Febvre, L.: *Amour*, s. 10.

³⁹ Tamtéž, s. 362–366.

⁴⁰ Tamtéž, s. 280.

⁴¹ Febvre, L.: *La Terre*, s. 172.

podstatný: bez ohledu na skutečnost, že minulost používala svých vlastních pojmů a dávala jim vlastní smysl, ji můžeme vysvětlit pouze pomocí pojmů a významů našich. Otázka, která někdy u Febvra ustupuje do pozadí — na rozdíl od Blocha, který si ji uvědomoval výrazněji — je, jak sladit použití našich pojmů, na nichž závisí naše porozumění, s předmětem, který měl pro popis svých skutečností pojmy jiné. Dost těžko se při popisu životních způsobů přírodních národů obejdeme bez pojmů „výnos“, „úrodnost“ nebo „plodnost“, i když budeme souhlasit s Febvrem, že příslušníci těchto národů v těchto pojmech neuvažují a — pokud disponují alespoň přibližnými pojmy — že jim připisují jinou důležitost než my. Střetáváme se tedy s tím, co Bloch naznačil jako problém překladu, a co vlastně Febvre pakticky řešil ve svých monografiích o 16. století, přičemž si však otázku kladl jiným způsobem.

Nedostatečné teoretické propracování problému anachronismu mělo jistý negativní vliv i na Febvrovu badatelskou praxi: Febvre sice obdivuhodným způsobem vylíčil mentalitu lidí 16. století a dostatečně důrazně upozornil na to, že není možné dívat se na tuto dobu brýlemi století dvacátého. Nevysvětlil však, jakými cestami vedl vývoj od mentality 16. století k mentalitě pozdější doby. Zvláště při četbě posledních částí knihy o Rabelaisovi má dnešní čtenář dojem obdobný dojmu z četby pozdějších Foucaultových knih, především *Les mots et les choses*: mezi Rabelaisovou dobou a naší a dokonce mezi 16. a 17. stoletím existuje zlom v utváření mentality. Nevíme však, proč k tomuto zlomu došlo. Febvre sice několikrát upozorňuje na význam Descartových děl a na objevy v oblasti aritmetiky, avšak tyto skutečnosti, jejichž význam jistě nechceme popřít, se u Febvra objevují nemotivovaně, bez příčin jako *deus ex machina*. Jistě, Febvra pozornost byla zaměřena jiným směrem, předmětem jeho zkoumání byl určitý stav mentality a nikoli její vývoj; ale právě toto položení problému prokazuje svou nedostatečnost, neukončenost. Příznějme ostatně, že sám Febvre formuloval úkol vypracovat dějiny lidských citů. Avšak měly být tyto dějiny pouhým popisem diskontinuitních stavů (jako Foucaultovy epistémé v oblasti myšlení) nebo pohybem v síti příčin, následků a mnohostranného působení? Kontext Febvra díla napovídá kladnou odpověď na druhou část alternativy, monografie o velkých osobnostech kultury 16. století naznačují opak. Nezbyvá než souhlasit s C. Honeggerovou, že neschopnost přechodu od jedné epochy ke druhé ve Febvrově díle je spojena s tím, že Febvre přejal některé deformované pojmy, v tomto případě názory Lévy-Bruhla, aniž si uvědomil, že jsou v rozporu s jeho úkolem historika. Také Honeggerová připisuje tuto skutečnost nedostatečnému teoretickému zázemí francouzského učeně.⁴²

Ve Febvrově díle se jen málokdy můžeme setkat s rozborem a dokonce i s jen častějším využíváním nejjobecnějších teoretických pojmů. Určitou výjimku tvoří práce *La Terre et l'évolution humaine*, pro niž je charakteristická polemika proti přísně deterministickému pojetí vztahu přírod-

⁴² Honegger, C. (Herausgeber): M. Bloch, F. Braudel, L. Febvre u. a.: *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1977. S. 14.

ního prostředí a člověka. Avšak právě zde se můžeme přesvědčit o tom, že Febvrova zásoba teoretických pojmů byla poměrně chudá.

Febvre oprávněně odmítá absolutní geografický determinismus v té formě, v jaké se objevuje u Montesquieua a u některých moderních představitelů antropogeografie, tj. determinismus, v němž zeměpisné prostředí, chápané většinou jako klima nebo jako půda, jednoznačně určuje člověka a jeho společnost. Částí Febvrovy odpovědi na tento názor — totiž nahrazením abstraktního člověka kokrétní společností — jsme se už zabývali a souhlasili jsme s jeho postupem. Ale Febvrova polemika proti geografickému determinismu má ještě jednu stránku: odmítnutí determinismu jako takového.

Febvre chápe determinismus jako osudovost,⁴³ zcela přímočaré působení jednoho nebo několika málo zeměpisných faktorů, které všude tam, kde se objeví, mají pro člověka stejné určující důsledky, tedy jako determinismus mechanický. Proti takto chápanému determinismu Febvre klade pojem rozmanitosti, pojem podmínek a pojem možnosti. Konstatuje především, že působení zeměpisného prostředí na člověka se neredukuje na působení několika málo geografických vlivů. Jde o působení daleko mnohostrannější dané nekonečnou rozmanitostí přírodního prostředí samotného: „Nikdy neexistuje absolutní determinace; přesná analýza vede vždy k důkazu komplexnosti studovaných jevů a k tomu, že cítíme nutnost nezanedbat žádný zprostředkující článek, ale naopak, všechny je sledovat, jeden po druhém, krok za krokem.“⁴⁴

Problém determinismu je vlastně v mnohém problémem interpretace: „Je třeba volit: Buď živá bytost, více či méně pasivní pod vlivem přírodních sil svého prostředí, jejíž reakce lze na základě měření stupně odporu vůči měřitelným silám, které na ni působí, přesně určovat, a tedy předvídat. Nebo bytost nadaná vlastní aktivitou, schopná vytvářet nové následky: a tedy více determinace v pravém smyslu toho slova; přiblížení, docela jednoduše, pravděpodobnosti.“⁴⁵

Druhá část citovaného výroku tedy obsahuje ten pojem determinismu, který by byl Febvre schopen a ochoten přijmout. Je však nutno konstatovat, že je to výrok u Febvra ojedinělý: Febvre pojem determinismu většinou vyhrazuje odmítaným „filozofickým“ teoriím a ve svém vlastním rozboru vzájemného působení jednotlivých faktorů jej nepoužívá. V zápalu polemiky proti „filozofii“ v chápání dějin lidské společnosti se Febvre dokonce obrací i proti své vlastní zásadě teoretičnosti historické vědy, když nerozlišuje mezi vědeckou teorií, resp. hypotézou a filozofickou doktrínou: Fakt „musí být studován o sobě, pečlivě verifikován mimo každý systém pozorování a pokusy, bez deformujícího zásahu ‚filozofie Přírody‘.“⁴⁶

Pro Febvrovu polemiku proti determinismu je však daleko důležitější pojem možnosti, který se u něj integrálně spojuje s pojmem podmínek. Přírodní prostředí — ale v jiném kontextu i společenské a kulturní pro-

⁴³ Febvre, L.: *La Terre*, s. 357.

⁴⁴ Tamtéž, s. 283.

⁴⁵ Tamtéž, s. 445–446.

⁴⁶ Tamtéž, s. 446.

středí — vytváří jen soubor možností — podmínek, které člověk, lidská společnost, může, ale nemusí využít. Převaha lidské společnosti ve vysvětlení vztahu mezi člověkem a zeměpisným prostředím vyplývá právě ze skutečnosti, že lidské společnosti v různých dobách využívají různé možnosti z neměnné palety, kterou jim nabízí příroda: „Nutnosti, nikde. Možnosti, všude. A člověk, pán možností, soudce jejich využití: tj. do popředí se od nynějška dostává nutný obrat: člověk a ne už půda ani vlivy klimatu, ani určující podmínky místa.“⁴⁷

V této souvislosti se vnučuje obecnější poznámka: pojetí člověka prodělalo ve škole Annales pozoruhodný vývoj: Febvre osvobodil člověka chápaného převážně jako bytost společenská, jako reprezentanta společensko-historicky určeného kolektivu od mechanického determinismu přírodního prostředí. Následující generace Annales ovlivněná strukturalismem opět člověka — v tomto případě většinou chápaného jako jedince — uzavřela do pout jeho vlastního zvěcnělého a odcizeného vytvoru — společenských vztahů. Současní přívrženci školy mají tendenci rozbít i tento rámeček a v kontextu minulosti, která se jim opět drobí na jednotlivé epizody, uznat i místo pro jeho ať už individuální nebo kolektivní iniciativu.

Zdá se, že tento vývoj je jedním z následků obratu proti velké teorii, který jsme už konstatovali u zakladatelů školy Annales, a jeho výsledku, hladu po regionálních monografiích, které už opět v souvislosti s polemikou proti geografickému determinismu požadoval i L. Febvre.⁴⁸ Vyplnění tohoto — ve své době oprávněného — požadavku vedlo k nadprodukcí těchto prací, na niž, a na potíže z ní plynoucí, si stěžuje např. P. Goubert.⁴⁹ Převaha jednotlivých faktů při nedostatku jednotné teorie vedla k dodatečnému vzniku představy roztržité společnosti a historické skutečnosti. Zdá se, že k tomuto zatím konečnému výsledku přispělo i Febvovo — opakujme: ve své době oprávněné — zdůrazňování rozmanitosti vlivů působících na společnost.

Uznání významu těchto vlivů ústí ve Febvovo pojetí společnosti a jejich dějin v problém možnosti a jejich využití. Febvre hledá možnosti nejen v zeměpisném, ale i ve společenském prostředí. Úměrně tomu se zvětšuje množství skutečností, které mohou jako možnosti, nebo také jako jejich meze, sloužit. Např. v monografii o Rabelaisovi se Febvre zabývá rozborem pojmové a jazykové zásoby 16. století v různých řečech, protože — pojmy určují pole možnosti v myšlení.

Stejně jako u polemiky proti mechanickému determinismu ukazuje se i v souvislosti s pojmem možnosti nedostatečná teoretická příprava pro jeho použití. Febvre si pouze velice zřídka uvědomuje, že pojem možnosti není jednoduchým pojmem, jehož použitím lze okamžitě vyřešit problém dějinného vývoje. Pouze v *La Terre et l'évolution humaine* se objevuje pojem latentní možnosti, který poukazuje na problematiku nevyužitých možností. Pouze zde se také Febvre zabývá otázkou, co vede lidi k tomu, aby využívali ty a nikoli jiné možnosti. Ale i zde je Febvův výklad znač-

⁴⁷ Tamtéž, s. 284.

⁴⁸ Tamtéž, s. 240.

⁴⁹ Goubert. P.: *Local History*. Daedalus (Cambridge, USA) 100/1. S. 123 a 124.

ně povrchní. Febvre sice oprávněně kritizuje ekonomistický přístup při vysvětlování společenských jevů, ale, zdá se mi, ani jeho výklad není dostatečně komplexní na to, aby zahrnul celou problematiku spojenou s možnostmi, nutnostmi, podmíněnostmi a rozhodováním v dané konkrétní historické situaci, zvláště uvědomíme-li si, že nejde o rozhodování jednotlivce, ale celých, často velkých kolektivů.

Snad proto Febvre konstatuje, že všechno to, co se týká lidí, je spojeno s nahodilostí.⁵⁰ Náhoda v tomto smyslu však není absolutní náhodou. Je spojena s lidským rozhodovacím procesem a je omezena jako on fyzickými i společenskými podmínkami. Náhoda je tedy prostředek výběru z předem omezeného pole možností a je spojena s „psychickou kauzalitou“, tj. s lidským rozhodnutím.

V této souvislosti vystupuje do popředí pojem potřeb. Febvre při úvaze o tomto problému polemizuje s těmi společenskými vědci, kteří vycházejí z předpokladu bezprostředního působení základních živočišných potřeb člověka, především potřeby jíst, na jeho rozhodování. Zdůrazňuje, že mezi člověka a jeho bezprostřední potřeby na jedné straně a přírodu na straně druhé vstupuje svět myšlenek a úvah, společensky podmíněných zvyků a praktik. Teprve v této souvislosti lze uvažovat o determinujícím vlivu lidských potřeb na rozhodování lidských kolektivů a na utváření společenských skutečností.

Při rozboru jednotlivých druhů potřeb se u Febvra dostávají zvláště v *La Terre et l'évolution humaine* do popředí ekonomické potřeby. Febvre však polemizuje proti jejich ztotožňování s pouhou bezprostřední potřebou potravy nebo zisku. I o ekonomických potřebách uvažuje v kontextu celého společenského systému historicky dané společnosti. V tomto smyslu také souhlasí s historicko-materialistickým názorem na rozhodující roli ekonomiky ve vývoji.⁵¹

Avšak i v této souvislosti je podle Febvra potřeba rozlišovat. Febvre např. zdůrazňuje velkou úlohu hospodářských důvodů při vzniku obchodních cest: „Jedním z častých omylů historiků je klást na stejnou úroveň — aby vysvětlili tyto události — faktory s velmi různým významem, přestože jedny, duch dobrodružství, pokrok mořeplavby atd. — jsou pouhými příznivými podmínkami, zatímco obchodní nutnosti byly naopak působící a blízkou příčinou objevů.“⁵² Obchodní cesty a jejich vznik nelze vysvětlit bezprostředními obchodními příčinami, ale tlaky, které vyplývaly z celého ekonomického systému. V tomto smyslu lze zřejmě souhlasit s Febvrovým názorem, že pojmu ekonomie není třeba dávat úzce materialistický obsah.⁵³ Febvre totiž pod pojmem „materialistický“ chápe mechanicko-materialistický nebo vulgárně materialistický a jeho kritika ekonomismu ve vysvětlení společenského pohybu je zaměřena podobným směrem jako kritika marxistická.

Na druhé straně právě proto, že u Febvra chybí hluboké teoretické pochopení společnosti a jejího vývoje, vede i jeho kritika ekonomismu

⁵⁰ Febvre, L.: *La Terre*, s. 171.

⁵¹ Febvre, L.: *Combats*, s. 68—69.

⁵² Febvre, L.: *La Terre*, s. 392.

⁵³ Tamtéž, s. 396, 398.

k extrémům, s nimiž nemůže marxistický historik souhlasit. Jako příklad lze uvést Febvrovu kritiku tradičního dělení primitivních národů na lovce, chovatele a zemědělce. Základem tohoto dělení je podle Febvra způsob získávání potravy. Toto kritérium však může být podle jeho názoru relevantní pouze pro ekonomu. Febvre citovanému třídění vytýká jednak skutečnost, že zařazuje do stejných skupin lidi, kteří se od sebe hluboce liší svými zvyky, morálkou, politickou organizací apod., a polemizuje také s vysvětlením těchto rozdílů: podle jeho názoru není jeho zdrojem potrava, ale zvyky a chutě, které nutí skupinu lidí hledat spíše tento druh potravy než jiný. Už zde je vidět, že Febvre v tomto případě v zápalu polemiky přinejmenším zanedbal svou vlastní zásadu komplexnosti: při vysvětlování rozdílů při opatrování potravy zcela chybí role technicko-ekonomické vyspělosti jednotlivých společenských skupin. Skutečnost, že v kritizovaném názoru byl její význam absolutizován, neopravňuje k tomu, aby v kritice byl opomíjen docela. Vedle toho se právě v této souvislosti objevuje u Febvra náznak pluralismu. Febvre píše: „Ekonomové mají osvětlit a postavit do popředí ekonomický fakt, geografické lidský fakt v jeho bohaté složitosti.“⁵⁴ Zcela chybí vztah důležitosti nebo závislosti mezi těmito dvěma vysvětleními. A přece komplexnost výkladu historického faktu nemůže spočívat v tom, že vedle sebe postavíme několik výkladů téže skutečnosti z různých hledisek.

Febvre se tedy v zápalu polemiky proti plochému ekonomismu nechává strhnout k pluralistickému pohledu na skutečnost. To se projevuje i tam, kde zdůrazňuje význam kulturních a náboženských potřeb. Konstatování, že určitá náboženská nebo kulturní potřeba byla příčinou určitého konkrétního jevu může být jistě správné. Nemělo by však být důvodem pro to, aby se obraz společnosti v konečném výsledku rozpadl na několik vzájemně nezávislých vrstev: ekonomika tu, náboženství tam.

Psychologie jak ve smyslu kolektivní psychologie, do níž lze, chápeme-li ji v dostatečně širokém smyslu zařadit i problematiku potřeb a především reakcí na ně, tak ve smyslu individuální psychologie hraje ve Febvrově výkladu minulosti důležitou roli. Např. svou knihu o Lutherovi charakterizuje Febvre jako knihu pohybující se v oblasti psychologických faktů.⁵⁵ To souvisí s Febvrovou koncepcí historického poznání jako pochopení. Febvre konec konců nahrazuje kritizovaný mechanický determinismus determinismem psychologickým. Vychází ze stejné myšlenky jako Marx, který ve známém výroku, v němž srovnává stavitele se včelou, zdůraňuje, že jakýkoli čin člověka prochází nejprve lidskou hlavou.⁵⁶ Avšak zatímco se v marxismu hledají a nacházejí příčiny těchto motivací a společnost a její dějiny se konec konců jeví jako systém mnohostranných závislostí, zůstává u Febvra podobný program výkladu společnosti většinou jen programem. Programem posíleným Febvrovým požadavkem spolupráce jednotlivých vědních disciplín, které mají pomoci při osvětlování jednotlivých jevů a jejich závislostí, ale oslabený neexistencí jednotné, byť i otevřené teorie, která by ukazovala hlavní závislosti

⁵⁴ Tamtéž, s. 297. Febvre má na mysli antropogeografy.

⁵⁵ Febvre, L.: *Martin Luther*, s. 150.

⁵⁶ Marx, K.: *Kapitál, díl I*. Praha 1954. S. 197.

a určovala hlavní směry zkoumání. Febvra v tomto smyslu téměř programová ateoretičnost vede ve svých důsledcích k popření jeho základního cíle: obraz společnosti a jejího vývoje není komplexní, ale spíš roztržtý.

LUCIEN FEBVRE ET LES FONDEMENTS THÉORIQUES DE L'HISTORIOGRAPHIE

Parmi les historiens français modernes, L. Febvre appartient à ceux qui, pour réagir à la révolution scientifique du début du siècle, prirent position contre le descriptivisme positiviste et soulignèrent les aspect méthodologiques de la science historique. Chez L. Febvre cela se manifeste par l'importance, qu'il accorde à la formulation du problème en tant que facteur important de la recherche et dans sa façon de considérer le fait historique comme une construction créée par l'historien. Comme la plupart des historiens bourgeois, L. Febvre répugne à construire une grande théorie, qui à ses yeux, ne saurait être qu'une doctrine mécanico-déterministe et invérifiable. Il préfère traiter le fait historique sous des éclairages multiples, mais — comme il n'établit pas au fond une hiérarchie d'importance entre les différentes explications présentées — il aboutit à une conception pluraliste.

L'auteur examine ces problèmes en analysant la conception du fait, du déterminisme, de la théorie et de la possibilité chez L. Febvre. Elle traite de l'élargissement de l'objet de l'historiographie qui est caractéristique pour L. Febvre en tant qu'un des fondateurs de l'école des Annales. Tour à tour elle soumet à examen le caractère concret de la signification historique, postulé par L. Febvre, sa conception de l'anachronisme, ses opinions sur le conditionnement social du comportement, de la pensée et des sentiments de l'homme, sa critique du déterminisme géographique du comportement humain et sa définition du besoin. Elle arrive à la conclusion que le programme de L. Febvre visant à l'étude complexe du passé en coopération avec toutes les sciences humaines est, très proche du marxisme. Ce qui le distingue du marxisme, c'est l'absence d'une théorie synthétisante. Aussi L. Febvre n'arrive-t-il pas à réaliser le but qu'il s'est assigné: son image de la société et de son évolution souffre d'éparpillement.